

Доц. д-р Вахдет **КЕЛЕШЙЪЛМАЗ**

(Университет “Гази” – Анкара, Турция)

**ОТЗВУКЪТ ОТ ПРЕВРАТА СРЕЩУ ПРАВИТЕЛСТВОТО НА
АЛЕКСАНДЪР СТАМБОЛИЙСКИ В ИСТАНБУЛСКАТА ПРЕСА**

Assoc. Prof. Vahdet KELEŞYILMAZ, PhD

(“Gazi” University of Ankara, Turkey)

**THE ECHOES OF THE COUP AGAINST
STAMBOLYISKI GOVERNMENT IN THE ISTANBUL PRESS**

The Stamboliyski Government was collapsed as a result of the coup in June 9th 1923 in Bulgaria. The reflections of the event on the foreign policy of Bulgaria and especially on relations with its neighbour countries was an important concern for Turkey considering the critical political conditions. For this reason, the event took great attention in İstanbul. The famous newspapers of the period *Vakit*, *Tanin* and *İkdam* informed their readers in detail about the coup of June 9th 1923. This paper analyses how the coup was reflected in İstanbul press.

Key Words: Stamboliyski, Bulgaria, Greece, Turkey, Tsankov

Bulgaristan’da 9 Haziran 1923 tarihinde meydana gelen bir darbe sonucunda Stamboliyski Hükümeti devrilmiştir. Bu olayın Bulgaristan’ın dış siyaseti ve özellikle de bu ülkenin komşularıyla ilişkilerine muhtemel yansımaları, ilgili dönemin koşullarından dolayı Türkiye için de çok önemli olduğu için Stamboliyski Hükümeti’ne karşı yapılan bu darbe, İstanbul basınının yakından ilgilendiği bir konu olmuştur. O zamanın belli başlı gazetelerinden olan *Vakit*, *Tanin* ve *İkdam*, okuyucularını bu konuda bilgilendirmişlerdir. Bu bildiride arşiv belgelerine de başvurulmuş olmakla birlikte esasen anılan gazetelere dayanılarak değinilen darbenin İstanbul basınındaki yankıları işlenecektir.

I. Dünya savaşı sonrasında Neuilly Antlaşması ile diğer kayıplarının yanı sıra, Batı Trakya Bulgaristan’dan alınmış ve dolayısıyla bu ülkenin Akdeniz’e çıkışı kalmamıştı. Neuilly Antlaşması’nın koşullarını, Yunanistan’ın Türkler karşısında bozgunla sonuçlanan Anadolu istilasından ve bunun ardından nihai barışı sağlamak için Lozan’da toplanan konferanstan da umutlanarak sağlamak isteyen Stamboliyski, bu hedefe ulaşmak için barışçı yolları denemiştir. Yunanlılara karşı Türk zaferini memnuniyetle karşılayan Bulgar kamuoyu da bu durumun Bulgaristan için de hiç olmazsa Akdeniz’e çıkış açısından bir umut getirmesini bekliyordu. Üstelik Stamboliyski Hükümeti’nin bu konudaki taleplerine Lozan yolculuğuna çıktığı esnada trende Stamboliyski ile görüşen Türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa tarafından da sıcak yaklaşıldığı bilinmektedir. Hatta İsmet Paşa anılarında, kendisinin de verdiği cesaretle, Stamboliyski’nin Lozan’da bu konudaki taleplerini dile getirdiğini belirtmektedir. Diğer komşularıyla da olabildiğince iyi geçinerek Akdenize çıkış hedefine odaklanan Stamboliyski açısından bu beklentiler önemliydi. Çünkü

özellikle Makedonya'nın kaybından ve hükümetin bu konuda herhangi bir arayış içinde bulunmamasından dolayı da Stambolyski Hükümeti yine sıkıntılı bir konumda bulunuyordu. Ayrıca I. Dünya Savaşı yenilgisinin ardından Romanya karşısında Dobruca konusunu gündeme getirebilecek bir durumda da değildi. Dolayısıyla tek akılcı ve gerçekçi gibi görünen hedef, Yunanlıların Küçük Asya felaketinden istifade ederek Lozan'da toplanan Barış konferansında bir şeyler elde etmek ve böylece Bulgar kamuoyunu teselli ederek hükümetin prestijini arttırmak olabilirdi¹.

Lozan'da Bulgar temsilcisi Todorof ile 7 Haziran 1923 günü yapılarak 8 Haziran 1923 tarihinde Lozan Palas'tan İstanbul'a gönderilen -belki darbeden dolayı gazeteye ulaşması ve bu nedenle yayımlanması geciken - bir görüşmenin metni, darbe arifesinde Bulgaristan'ın komşularıyla ilişkilerinin durumuna ışık tutması bakımından çok önemlidir². Görüşmeyi yapan Mehmet Asım'a göre, konferansın yeniden ertelenmesi ihtimallerinin kuvvetli münakaşaları doğurduğu bir sırada, doğal olarak insanın nazarı dikkatini böyle bir ihtimalin doğurabileceği sonuçlar meşgul ediyordu. Bu sonuçlar ile de en ziyade ilgili muhit olarak Balkanlar göze çarpıyordu. Bunun için Mehmet Asım, Lozan da bulunan Bulgar temsilcisi Todorof ile görüşmüştür. Kendisine yöneltilen, Konferans bir tevakkuf devresine dahil oldu. Vaziyet hakkında görüşünüz nedir?, sorusu üzerine Todorof, barışın olacağına emin olduğuna, çünkü olmamasından istifade edecek kimse olmadığına değinerek yeni bir tehirden bahsedildiğini fakat kendisinin bunu anlamsız bulduğunu belirtmiştir. Asım Bey, barış konferansında Türkiye'ye Yunanistan'dan tamirat tazminatı karşılığında Karaağaç'ın iadesi konusunda varılan uzlaşmadan dolayı Bulgaristan'da bir rahatsızlık olup olmadığını anlamak için muhabetimize, biz Karaağaç'ın Türkiye'ye iadesine kadar Bulgarları dost olarak tanıyorduk. Tamirat uzlaşmasından sonra Karaağaç'ın iadesi üzerine Bulgaristan tarafından bazı hareketler ortaya kondu. Acaba yeni bir durum karşısında mıyız? sorusunu yöneltmiştir. Todorof "hayır" diyerek başladığı cevabında Karaağaç'ın Türklere iadesinin kendilerinin ne Türkiye'ye karşı takip ettikleri siyasette ne de Türklere karşı hayatlarında her hangi bir değişikliğe yol açmadığını belirtmiştir. Todorof'a göre kendilerinin protestosu Türklere karşı değil müttefikler tarafından sorunun çözümünde tercih edilen yola karşıydı. Kendileri Bulgaristan için Akdeniz'e bir çıkış istemekteydiler ve bu geçit toprağının mutlaka Karaağaç'tan geçmesi gerekmiyordu. Eğer Türkiye'nin Karaağaç'a sahip olması gerekiyorsa başka bir yerden geçmek üzere Bulgar toprağını Akdeniz'e bağlayacak olan bir koridor sağlanmalıydı. Asım Bey, bu günlerde bazı söylentiler dolaştı. Venizeleos'un bir Balkan federasyonu yapmak için girişimlerde bulunduğu söylendi. Bunun hakkındaki fikriniz nedir? sorusunu yöneltince "Ben Balkanlarda böyle bir federasyon yapılabileceğine inanmıyorum." cevabını almıştır. Diğer balkan devletleriyle Bulgaristan'ın ilişkilerine dair yöneltilen sorulara Todorof'un verdiği yanıtlardan Yunanistan'la ilişkilerinin dostça olmadığı ve en büyük anlaşmazlığın Adalar Denizi'ne çıkış meselesi olduğu, bundan sonra ise Batı Trakya'daki Bulgarlara yapılan kötü muameleden rahatsızlık duyulduğu anlaşılmaktadır. Yunanlılarla Sırpların Selanik meselesi konusunda anlaşmalarının sonucunda, her iki devletin arasının iyi olmasına rağmen anlaşmanın uygulanmaya başlanmasından sonra ihtilaflar çıkmasının doğal olacağını belirten Todorof, Romanya ile aralarında ufak tefek bazı ihtilaflı meseleler

varsa da bunların aralarındaki ilişkilerin tabiatını ihlal edecek mahiyette olmadığını belirtmiştir. Ancak Stamboliyski Hükümeti Lozan Barış Konferansı'nın sonunu göremeyecektir:

Vakit Gazetesi Stamboliyski Hükümeti'nin devrildiğini, bakanların tutuklandığını belirterek okuyucularını bu mühim hadiseden Sofya haricindeki Bulgar şehirleriyle hemen hemen aynı zamanda haberdar edebilmiştir³. Vakit'e göre, Stamboliyski Hükümeti'nin bu akibete uğrayacağı evvelden belliydi. Çünkü Sofya muhabirinden o zamana kadar alıp yayınladığı mektuplardan anlaşıldığı üzere, Stamboliyski'nin muhaliflerini ezmek için aldığı şiddetli tedbirler kendisi aleyhinde müthiş bir cereyan meydana getirmişti. Makedonya İhtilal Komitesi de darbeye önemli bir rol oynamıştır. Zaten milliyetçiler Stamboliyski'yi Bulgar emelleri aleyhinde bir siyaset takip etmekle daima suçlamışlardır. Bu arada İstanbul'daki Bulgarlar'ın çoğu Makedonya İhtilal Komitesi taraftarları olduklarından darbeyi mutlulukla karşılamışlardır. Yeni Bulgar kabinesine ise çiftçi ve komünistler dışındaki bütün siyasi partiler dahil olmuş bakanlar arasında hiçbir siyasi partiye mensup olmayanlar da yer almıştır. Tsankof tarafından kurulan yeni kabine bir beyanname ile seferberlik söylentilerini yalanlayarak komşu hükümetlerle dost geçineceğini belirtmiştir. Bu yeni kabinenin Türkiye'ye karşı siyasetinin öncekinden daha uygun olacağı da Bulgar mahfillerinde kuvvetle söylenmekteydi⁴.

İkdam Gazetesi de "*Sofya'da bir darbe-i hükümet*" manşetiyle hadiseyi okuyucularına iletirken, siyasi mahfillerimize gelen bilgilere göre Bulgar hükümet darbesini "*lig-i militer, ittihad-ı askeri*" yapmıştır ifadesine yer vererek bu cemiyetin emekli Bulgar subayları tarafından oluşturulduğunu ve "*Narodna Odbrana-Milli Müdafaa*" adıyla bir gazete yayınlamakta olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Neuilly Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren bu askeri teşkilatın Bulgaristan'ın mukadderatına bir siyasi teşkilat derecesinde iştirak etmeye çalışmakta olduğu da vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra bu örgüt ile burjuva partilerinin çiftçi partisine karşı öteden beri oluşturmuş oldukları blokun da birlikte çalışmakta olduğuna değinilmiştir. Bu bloku oluşturan partilerin en kuvvetlileri Geşof ve Malinof partileri Bulgaristan'ın nasyonalist cereyanlarını temsil etmekteydi. Bu cihetle Bulgaristan'daki hükümet darbesini yapan kuvvet; emekli subaylar örgütü, burjuva fırkaları birliği ve Makedonya komiteleri örgütü gibi üç unsurdan oluşmaktaydı ve bunların hepsi de milliyetçiydi. Ayrıca ilgili mahfillerden o ana kadar alınan malumatın vermiş olduğu kanaate göre Bulgaristan'daki bu değişimden en çok etkilenecek olan Sırplar idi. Bu değişimin Türkiye için bir tehlike tarzında değerlendirilmesine hiçbir neden yoktu⁵.

Tanin Gazetesi de, Stamboliyski'nin muhalifi olan parti ile askerler parlamento binasını kuşatarak bütün milletvekilleri ve bakanları tutuklamışlardır, başlığının altında ajanslardan aldığı bilgilere dayanarak "*Cemiyet-i askeriye ve muhalif blok*" tarafından yapılan darbenin ardından yeni kurulan hükümet hakkında da bilgi vermiş ve bu harekette komünist ve çiftçilerin dahil olmadığını "*Nasyonal İttihadi*" tarafından gerçekleştirildiği belirtmiştir⁶. Hükümet darbesi esnasında Stamboliyski'nin Sofya'da bulunmaması vilayetlerde karşı hareketler meydana gelme ihtimalini kuvvetlendirmekteydi. İstanbul'da bulunan çiftçi partisi yanlısı Bulgarlar Stamboliyski kabinesinin Bulgar halkının kahir bir ekseriyetine dayandığı için yakın bir zamanda iktidara gelmesini kuvvetle muhtemel

görüyorlardı. Yeni seçimler yapılsa bile çiftçi partisinin çoğunluğu sağlayacağı beklenmekteydi. Oysa Bulgaristan'dan gelen haberlerde, Stamboliyski ve arkadaşlarının iktidara geçmesinin imkansız olduğu ve Makedonya Fırkası ile Cemiyet-i Askeriye'nin esasen bu ihtimallere karşı birlikte hareket ettiği onaylanmaktaydı. Ayrıca Bulgaristan'dan İstanbul'a gelmesi gereken trenin beklenen zamanda ulaşmaması yeni hükümet ile Stamboliyski yandaşları arasında meydana gelen kanlı çatışmalardan dolayı ulaşım ve haberleşmenin kesildiği söylentilerine yol açmıştır. Saatler geçtiği halde trenin hala gelmemesi de bu iddiaları doğrular gibi olmuştur. Özellikle Avrupa yolcularının güzergah değiştirerek Köstence üzerinden seyahat etmeyi tercih etmeleri ayrıca endişe doğurmuştur. Bununla birlikte yapılan araştırmada trenin Sofya'da bekletildiği ancak postanın daha fazla gecikmemesi için buradan hareketine izin verildiği haber alınmıştır. Telgraf haberleşmesi ise hiçbir şekilde kesilmemiştir. Nitekim telgraf baş müdürlüğü de yöneltilen sorulara cevaben haberleşmenin devam ettiğini bildirmiştir. Bununla birlikte haberleşmenin geciktiği de bir gerçektir⁷.

İkdam Gazetesi'ne göre de daha önce Stamboliyski Hükümeti'nin takip ve baskısından kurtulmak için İstanbul'a gelmiş olan birçok muhalif Bulgar politikacı ülkelerindeki darbeyi büyük bir sevinçle karşılamışlardır. Bunların verdiği bilgilere göre, yeni hükümete karşı ciddi bir direniş meydana gelemediği gibi bazı mukavemet girişimleri de kolayca kırılmıştır. Bu gelişmeler üzerine İstanbul'da bulunan Bulgar siyasi milliyetçileri vatanlarına dönmek için hazırlanmaya başlamışlardır. Çiftçi hükümeti tarafından mahkum edilmiş olan ve halen hapisanede bulunan eski Rodoslavof Hükümeti'nde bakanlık yapanların tahliyeleri beklediği gibi hükümetin son zamanlarda yüce divana sevk ettiği "Geşof-Danef" ve "Malinof" kabineleri ileri gelenleri dahi tutuklu buldukları hapisanelerden salıverilmişlerdir⁸.

Vakit Gazetesi Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'nın Bulgarlara karşı, bu ülkenin Neuilly Anlaşması'nın koşullara uyması konusunda birlikte hareket ettiğini gösteren Atina çıkışlı haberlere de yer vermiştir⁹. İkdam ise yeni hükümetin yayınladığı bir beyanname ile barış anlaşması şartlarını uygulamaya hazır olduğunu belirttiği bildirmiştir¹⁰. Aradan fazla zaman geçmeden yeni hükümete karşı direnişlerin sona erdiği ve Stamboliyski'nin öldürüldüğü basında yer almıştır.¹¹

Aslında Bulgaristan'da meydana gelen hükümet darbesi ile Stamboliyski'nin devrilmesi basında da değinildiği üzere hiç de beklenmedik bir gelişme sayılmazdı. Türk yetkililer zaten Bulgaristan'daki sıkıntıların farkındaydılar. Daha Lozan Konferansının ilk aşamasında, 1922 sonlarında Refet Paşa'ya Sofya'dan gönderilen bir belgede¹², Makedonya Komitesinin bir hafta evvel Köstendil'i işgal ettiği, bunun üzerine Bulgar Harbiye Nazırı'nın ne kadar asker var ise yanına alarak iki bin kişiyle oraya gittiği ancak bir çarpışma olmadan Makedonya Komitesi'nin Köstendil'i tahliye ederek Petriç Dağları'na çekildiği ve Harbiye Nazırı'na şu cevabı verdiği belirtilmiştir: *"Biz Köstendil'i hükümete karşı olarak işgal etmedik. Bizim Bulgar hükümeti ile alıp veremediğimiz yoktur. Köstendil'e bizim Makedonya işlerimize mani olan birkaç kişiden fazlasını almaya geldik. Üçünü bulduk. İkisini bulamadık. Bulgar hükümetinden bu kaçak iki kişi ile daha üç kişiyi istiyoruz. Bu üç kişiden biri Stamboliyski Sırbije'deki nutuklarından dolayı komite tarafından idama mahkum olmuştur. Diğer ikincisi Dahiliye Nazırı Rayko Daskalof,*

üçüncü de Kamara Reisi Nedelko Atanasof. Bunlar da Komite tarafından idama mahkum edilmişlerdir.” Harbiye Nazırının Köstendil’e hareketinin ardından Dahiliye Nazırı seferberlik ilan etmiş ve bunun üzerine Çiftçi Fırkası’na mensup dört bin kadar başı bozuk Sofya’ya gelerek o gece sabaha kadar havaya silah atmış ve Sofya çarşılarını yağma etmeye kalkışmışlar ve beş on dükkanı ve Demokrat Fırkası’nın kulübünü yağmalamışlardır da. Bunun üzerine gece bütün mebuslar ve nazırlar sokak sokak dolaşip yağmacılara yalvararak *“Bulgaristan mahv ediliyor. Ne yapıyorsunuz? Ecnebilere karşı rezil olduk.”* diyerek bin bir zahmet ile bunları trene bindirmişlerdir. Fakat bunlar yollarındaki iki kasabayı daha yağma etmişlerdir. Belgede bunun ardından *“Bulgaristan’ın seferberliğine dört bin kişi iştirak etti. Ve bu kasabaları yağma edip evlerine gittiler. Bulgaristan hiçbir devlete karşı silah ile hareket edecek vaziyette değildir.”* ifadesi bu ülkenin içinde bulunduğu zor duruma yeterince ışık tutmaktadır. Belgeye göre, Bulgaristan’da beş ordu vardı: Bunlardan birincisi Bolşevik Fırkası’nın ordusuydu. Bunun kırk bin kadar silahlı yevmiyeli efradı vardı. Bolşevikler burjuvalarla çiftçilerin kavgasına fitil koyuyor gaz yağdı atıyorlardı. Her iki tarafı da zayıflatıp zamanı geldiğinde ikisini de tepelemek istiyorlardı. En kuvvetli ordu Bolşevik ordusuydu. Topu, mitralyözünü yoktu ama hükümette olan top ve mitralyözleri zamanı geldiğinde almak için tertibatını yapmıştı. İkinci ordu hükümet ordusuydu. Hükümetin iki ordusu vardı. Birinci ordusu köylü ordusuydu ki bir hafta önce maharetini göstermişti. Diğeri ise sınırdaki muhafız, asker ve sair asker ki hepsi on beş bin kişiden ibaretti. Bu askerler içinde her fırkanın yandaşı vardı. Subayları bir vaka karşısında ne vaziyet alacaklarına kendileri de karar veremiyorlardı. Çünkü hükümetin emrini dinlerlerse Bulgar vatansaverlerinin gözünde alçaklıkla suçlanacaklar ve yine de bir ceza göreceklerinden korkuyorlardı. Hükümete karşı giderler ise azledilecekler ve aç kalacaklar diye korkuyorlardı. Ne yardan ne serden geçiyorlardı, tereddütlülerdi. Üçüncü ordu Makedonya ordusuydu ki Köstendil’de iki gün oturmakla kimseye fenalık yapmamıştı. Fakat bu iki gün içinde efradın harcadığı paranın bir kısmının İtalyan parası olduğu görülmüştü. Dördüncü ordu ise Burjuva ordusuydu ki kuvveti yoktu. Beşinci ordu ise Geniş Sosyalist tabir ettikleri orduydü ki kuvveti pek azdı. Muhtemelen Bulgaristan’daki güç odaklarını ve çıkarabilecekleri milisleri de ordu sözcüğüyle anlatan bu belgede *“Bulgar milletini yekvücut olarak bir araya toplayacak bir kuvvet Bulgaristan’da mevcut değildir. Ve yakın bir vakitte böyle bir kuvvetin çıkması gayri kabilirdir”* ifadesi çok çarpıcıdır.

Ankara’da yayınlanmakta olup Mustafa Kemal’e yakınlığıyla bilinen ve Türk Milli Mücadelesi’nin sözcüsü konumunda olan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde, başyazı sütunlarında yer alan bir makalede *“Bulgaristan’da cereyan eden hadise-i siyasiye kanlı olmakla beraber, dahili mühim bir gaile olmaksızın kapanmak üzere bulunuyor. Yalnız hadisenin kapanması ve ortaya her türlü aksülamelleri bertaraf edebilecek kuvvette bir hükümetin gelmesi, meselenin mahiyet ve ehemmiyeti ortadan kaldırmış olmaz,... ihtilal sadece Stamboliyski’nin şahsına, maktul baş vekilin istinad ettiği zümreye karşı bir hareket değil, aynı zamanda Bulgaristan’ı nefes almayacak bir çenber altına almış, hakk-ı hayatını kısmış ve her arzu her emelinin tatminine icbar etmiş olan büyük devletlere, halihazırda kuvvet ve nüfuzun sahibi olan İtilaf Devletlerine karşı bir isyandır...*

...
Görülüyor ki itilaf devletleri Balkanlarda siyasetin en fenasını intihab etmişler ve bu siyasetin tutuşturacağı ilk ateşleri Bulgaristan'da görmüşlerdir. İyice düşünmelidir ki Türkiye için tatbik edilen ve Türklük için bir zafer hazırlayan bu tazyik ile müdahale siyaseti Bulgaristan'da aynı neticeyi verecektir. Bütün Bulgaristan'da görülen kıvılcımlar Balkanların fırtınalı havası ile daha tehlikeli mıntukalara sirayet edecek ve Avrupa da ezilmekte ve felaket çekmekte olan bir çok esir milletleri ayaklandıracaktı¹³...” denilerek İstanbul basınındaki yankılarına değindiğimiz darbenin Ankara'da nasıl değerlendirildiğine şüphe bırakmamıştır.

* Dr., Gazi Üniversitesi, e-mail: vahdet@gazi.edu.tr

¹ Türkiye’de bu konuların özel olarak işlendiği mikro tarih çalışmalarına pek rastlanmaz. Üstelik Milli Mücadele dönemi olarak adlandırılan sürecin (1918-1923) aydınlatılması için yapılan lisansüstü tezleri arasında da Bulgar kaynaklarının kullanıldığı pek görülmez. Bu süreçteki Bulgaristan’ın komşularıyla ilişkileri ve Milli Mücadeleye bakışlarını Bulgar arşiv belgeleri ve basınından örneklerle işleyen bir tez için bakınız: Rıdvan Tümenoğlu, Bulgar Kaynaklarına Göre Mondros’tan Lozan’a Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri, Ankara, 2007(Basılmamış yüksek lisans tezi). İsmet İnönü’nün hatıraları için bakınız: İsmet İnönü, Hatıralar, Ankara, 1987. (Sabahattin Selek tarafından yayına hazırlanmış olan bu hatıraların ikinci cildinde üç ayrı sayfada Stamboliyski’ye değinilmiştir: “*Trenimiz İsviçre’ye doğru yol alıyor. Bulgaristan’dan geçerken Bul-gar Başvekili Stamboliyski’nin trende olduğunu söylediler. Temas ara-dım. Stamboliyski benim vagonuma geldi. Yanında güzel Fransızca ko-nuşan bir tercümanı vardı. Bir Bulgar kıızı. Bir de eski sefirlerden Strancep isminde biri vardı. Stamboliyski bir ihtilalcimiyş. Çok içine dönük, az ko-nuşan, ürkek bir sima, bir tip idi. Kendisine Bulgaristan’ın ahvalini sordum. Çok güçlükten, perişanlıktan, felaketten bahsetti. Stamboliyski’ye cesa-ret verici sözler söyledim. Müttefiklerin çok tazyiki olup olmadığını sor-dum. Çok şikâyet etti. Hiç nefes aldırmadıklarından bahsetti. Ne yap-a-caksın, diye sordum. Hiçbir şey yapacak halimiz yok, dedi. Hiçbir şey ya-pacak halimiz yok demek olmaz, mutlaka kendi varlığını hissettirmeli-si-niz, hak sahibi olarak işgal kuvvetleri ile konuşacak bir tavır takınmalısınız, dedim. Bu tarzda cesaret verici sözler söyledim. O hep başını sallı-yordu ve mümkün değil, mümkün değil, diyordu. Stamboliyski bezgin bir haldeydi. Bir müddet böyle konuştuk. Dikkatimi celbetti, benimle konuşur-ken, özür dilercesine, biz sizin gibi değiliz diyor, bir yandan da durmadan etrafına bakıyor, vagonun içinde, dışında bizi dinleyen kimse olup olma-dığını merak ediyordu. Benim yanımda bu vaziyette bir müddet sıkıntı çektikten sonra Stamboliyski ayrıldı, kendi vagonuna gitti. Bu suretle, ta-mamıyla bitkin, perişan, ürkmüş bir başvekil görmüş oldum.(s.49) ,“Bulgar Başvekili Stamboliyski Bulgaristan’ın Garbi Trakya’da mah-reç isteğini, benim bu mevzuda ileri sürdüğüm mütalaadan da cesaret alarak komisyonda ifade etti. Dedeğaç Bulgar toprağı olmalıdır, diye ıs-rar etmeye başladı. Ben kendisine hak verir bir vaziyet aldım. Venizelos iyiden iyiye sinirlendi. Şu sözlerini hatırlarım: Türklere mağlup olduk. On-lara Şarki Trakya’yi veriyoruz. Garbi Trakya üzerindeki taleplerini de din-liyoruz. Anlamıyorum, Bulgarlara ne oluyor? Bulgarlar neden bizden top-rak isterler? Bulgaristan’a da mağlup olmadık ya!”(s.68), “Romanya murahhası, kendi emniyetlerinin, Rusya’ya karşı emniyet-lerinin Boğazlarla beynelmielel bir rejimin kurulmasına bağlı olduğunu ifade etti; o kadar ileri gitti ki, Ege Denizi’nden Karadeniz’e kadar bütün Türk sahillerinin askerlikten*

tecrit edilmesi lüzumunu söyledi. Stamboliyski adına bir tercüman, harp halinde de sulh halinde de Boğazların yalnız ti–caret gemilerine açık olmasını söyleyerek Bulgar görüşünü ifade etti”.(s.70)

² Vakit, 13 Haziran 1923.

³ Vakit Gazetesi 10 Haziran 1923 tarihli nüshasında 9 Haziran gece yarısı aldığı hususi haberi okuyucularına “*Bu gece ordu isyan ederek hükümeti devirdi, nazırlar mevkuftur, şehir ihtilal içindedir.*” ifadesiyle duyurmuştur. Türk arşiv belgelerinde de 10 Haziran 1923 tarihinden itibaren konuya ilişkin yazışmalar yer almaktadır: “*Bulgaristan’da zuhur ettiği bildirilen isyanın mahiyeti hedef ve gayesi eylem ne halde olduğu neticesi hakkında muhtelif menabiden alınacak malumatın menabii zikredilerek işarı.*”(Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör: 1673, Dosya: 394, Fihrist: 4.) Aynı dosyada yukarıda değinilen talimatın verildiği Mülazım Celal Efendi tarafından Stamboliyski kabinesinin devrildiği bir önceki belgede bildirilmiştir. Sofyada 150 kişinin hayatını kaybettiği ise bir sonraki belgede yer almaktadır. Yine aynı tarihli bir başka belgede ise (fihrist 6) Sofya polis müdürü ile 14 jandarmanın maktul olduğu bildirilmiştir.

⁴Darbeyle ilgili olarak 11 Haziran 1923 tarihli bu nüshasında “*Bulgaristan’daki ihtilalamız hareket milliyetperverlerin eseridir.*” manşetine yer veren Vakit Gazetesi bu manşetin altında “*Çiftçi Fırkası’nın tekrar mevki-i iktidara geldiği haberi teeyyüd etmemiştir.*” ifadesiyle de muhtemelen darbe haberinin duyulmasının ardından oluşan belirsizlikte Stamboliyski yanlılarının yeniden duruma hakim olduklarına dair çıkmış olan söylenti yada iddiaların asılsızlığına değinmiştir. “*Tsankof riyasetinde kurulan kabinenin beyannamesi seferberlik rivayetlerini tekzip ederek komşu hükümetlerle dost geçineceğini söylüyor*” ifadesinin de iri puntolarla diğer başlıkların altında yer alması da dikkat çekmektedir. (Yukarıda klasör ve dosya numarası verilmiş olan belgeler içinde bugüne ait olanlarda İhtilalcilerle Çiftçi partisi arasındaki mücadelenin devam ettiği (fihrist 7), ihtilalin Makedonya Komitesi ve subayların katılımıyla olduğu ve bütün grupların desteklediği (fihrist 8), hattının güzergâhında çatışma sona erince trenin yoluna devam ederek Filibe’den geçtiği gibi bilgiler yer almaktadır.

⁵ İkdam, 11 Haziran 1923.

⁶ Tanin , 11 Haziran 1923.

⁷ Tanin, 12 Haziran 1923. (Yukarıda değinilen belgelerden bu güne ait olanlarında yeni hükümetin idareye hakim olduğu ve Çiftçilerin karşı hareketlerinin beklendiğine (fihrist 9) ve Bulgaristan’da ihtilalin sonuçlandığına ve trenlerin olağan seferlerine başladıklarına değinilmesi(fihrist 10) dikkat çekmektedir.

⁸ İkdam, 12 Haziran 1923.

⁹ Vakit, 14 Haziran 1923.

¹⁰ İkdam,14 Haziran 1923.

¹¹ 14 Haziran 1923 tarihinde Stamboliyski katledilmiştir. Darbe karşısında meydana gelen direniş ve karşı hareket de yeni yönetim tarafından bastırılmıştır. Bundan sonraki akışı da gazete koleksiyonlarında yer almaktadır.

¹² Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör: 1673, Dosya: 394, Fihrist: 1(15 Kanun-ı Evvel 338 tarihi belgenin üzerinde yer almaktadır.)

¹³Hakimiyet-i Milliye, 25 Haziran 1923.